

NICK ENFIELD

Kiintopisteitä totuuden jälkeisessä keskustelussa suunnistaville

Vaikka valheet, paskapuhe, propaganda ja salaliittoteoriat eivät tunnu olevan ihan heti menossa minnekään, aikamme hankalin ongelma saattaa silti olla ”totuuden jälkeinen” puhetapa. Ihmisillä on veraton kyky käyttää valtaa – ei vain yli muiden ihmisten, esimerkiksi lainkäytössä ja sotatoimissa, vaan myös yli muiden elämänmuotojen ja lopulta yli ympäristön, joka mahdollistaa vakautemme ja säilymisemme.

Jos haluamme päättää hyvin, päätösten tulisi perustua harhojen, kuvitelmien tai valheiden sijaan todelliseen maailmaan. Päätösten ja havaintojen välisen siteen heikentäminen uhkaa hyvien poliittisten valintojen lisäksi koko sitä tieteellisen tutkimuksen pyrintöä, jonka tarkoitus olisi ottaa selville tosiasiat, jotta voimme pohjata päätöksemme tietoon.

Mitä totuuden jälkeinen puhetapa tarkkaan ottaen on? Miten ja miksi sellaista on? Ja mitä voimme tai mitä sille pitäisi tehdä?

Sellaisten yksinkertaisten iskusanojen kuin ”totuuden jälkeinen”, ”vaihtoehtoiset tosiasiat” tai ”valeuutiset” takana on monimutkainen ongelmavyöhyke. Jotta kunnan kiistoja totuuden jälkeisyyden ongelmasta voitaisiin ylipäätään käydä, tarvitaan jaettuja koordinaatteja. Seuravassa on seitsemän keskeistä kiinnekohtaa.

1. Kun puhumme tosiasioista, puhumme väitteistä

Tosiasia voidaan välittää muille väitteenä, joka sattumoisin on tosi. Ennen kuin aletaan pohtia syvällisiä filosofisia kysymyksiä siitä, mitä totuus on, mietitään jokapäiväisiä tilanteita, jotka eivät tuota paljonkaan päänvaivaa.

Oletetaan, että aion napata vesipullon sammuttaakseni janoni, ja joku varoittaa minua: ”Se on vodkaa!” Ei pitäisi olla kovin vaikeaa selvittää, onko väite tosi: otetaan hörppy ja katsotaan, miten on. Monet muut väitteet ovat samalla tavalla suoraviivaisia: taloni numero on 9, minulla on kaksi peukaloa, jää sulaa kesäauringossa.

Kaikkien tosiasioväitteiden totuutta ei ole helppo selvittää (kuten onko jollain ulkomaisella johtajalla hallussaan joukkotuhuoseita), ja joitain on luultavasti mahdollon varmentaa (kuten onko meidän planeettamme ainoa, jolla on älyllistä elämää). Lisäksi tosiasiat on erottava mielipiteistä, joiden totuutta ei voi riippumattomasti ratkaista (kuten onko suklaa parempaa kuin vanilja).

Puhuessamme tosiasioista puhumme kuitenkin väitteistä, jotka kertovat tai esittävät nämä tosiasiat, emmekä aina niinkään itse tosiasioista. Toisin sanoen, kun puhutaan totuudesta, varsin usein keskitytään ihmisten esittämiin väitteisiin eikä niihin tosiasioihin, jotka nämä väitteet ehkä kertovat.

2. Tosiasiat rakentuvat sosiaalisesti

Koska käymme käsiksi tosiasioihin väitteiden avulla ja väitteet ovat kommunikatiivisia tekoja, tosiasiat ovat luonteeltaan käytännössä aina sosiaalisia. Monet tutkijat sanovatkin, että tosiasiat rakentuvat sosiaalisesti. Tämä on kolmella tapaa totta.

Ensinnäkin tosiasiat esitetään aina jossain tiettyssä kehityksessä. Tosiasioväitteen lausuja on aina ihminen, joka on päättänyt esittää juuri tämän väitteen muiden väitteiden sijaan, ja hän on päättänyt tehdä niin juuri näillä sanoilla eikä joillakin muilla.

Tahtomattaan tai tahallisesti puhuja korostaa aina jotakin ja jättää muuta taka-alalle. Lisäksi käytetty kieli, on se sitten englanti, arabia tai zulu, on itsessään sosiaalisesti ja historiallisesti rakentunut järjestelmä, jolla on omat sisäänrakennetut tapansa kehystää ja korostaa.

Toiseksi tosiasioita ei koskaan saada selville tai kerrota kulttuurisessa tai poliittisessa tyhjiössä. Tosiasioväitteet ovat aina kontekstinsa ja aikansa tuotteita, ja ne syntyvät aina tiettyjen ihmisten intresseistä ja näkökulmista.

Kolmanneksi on erityinen luokka tosiasioita, jotka ovat totta vain ihmisten uskomusten vuoksi. Yksi esimerkki on: ”Tämä auto on minun omaisuuttani.” Tämä omistusväite on totta vain suhteessa tiettyihin, sosiaa-

”Tosiasiat eivät yksin puhu puolestaan.”

listen instituutioiden tuottamiin sosiaalisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin.

Jos siis omistan auton, minulla on esimerkiksi oikeus päättää, kuka sillä saa ajaa ja milloin, ja velvollisuus maksaa sakko, jos liikennekamera tallentaa rikkeeni.

Useat ihmiset hyväksyvät, että tosiasiat voivat rakentua sosiaalisesti ainakin näillä kolmella tavalla. On kuitenkin tärkeää huomata, että mikään näistä tavoista ei uhkaa ajatusta siitä, että väitteidemme takana on karu todellisuus. Miten ikinä rakennan tai kehystän väitteeni tai mitä kieltä käytänkään tai mikä onkaan väitteeni käytöyhteys, jää sulaa kesäauringossa.

3. Uskomme lujasti mutta epäluotettavasti

Jotta väite olisi tosiasiaväite, sen täytyy olla tosi. Usko väitteen totuuteen ei tee siitä totta. Silti meillä on usein luja luottamus uskomuksiimme – yhtä hyvin silloin, kun ne perustuvat omiin ensikäden kokemuksiimme, kuin silloin, kun ne perustuvat siihen, mitä toiset ihmiset väittävät, kunhan vain luotamme tai samastumme näihin ihmisiin. Silti edes varmimmat uskomuksemme eivät välttämättä vastaa todellisuutta.

Kuten psykologi Elizabeth Loftus on monien muiden ohella jo ajat sitten osoittanut, ihmisen muisti on hämmentävän erehtyväinen¹.

Epätarkkoja tai vääriä muistoja voi syntyä pelkästään sen vuoksi, miten puhumme kokemuksestamme jälkikäteen, esimerkiksi poliisin haastattelussa rikoksen tapahtuttua. Pelkkä tarkoituksellisesti tai vahingossa esitetty ehdotus, että tilanne kulki jollakin tavalla, voi saada ihmisen uskomaan vankasti, että niin todella kävi.

Inhimilliset päättelytapaukset ovat toinen yleinen väärien uskomusten lähde. Ihmismieli ei ole mikään kylmän päättelyn mallikuva². Esimerkiksi inhimillisen ajattelun vahvistusharha saa meidät helposti hyväksymään havaintoja, jotka tukevat uskomuksiamme, ja hylkäämään tai jättämään huomiotta yhtä hyviä havaintoja, jotka olisivat uskomuksiamme vastaan. Monet muut ajattelun vinoumat voivat johtaa meidät omak-

sumaan epätosia uskomuksia ja sitä myöten esittämään väitteitä, jotka eivät ole totta.

4. Kaikki, mikä ei ole totta, ei ole valhetta

Totuuden kertominen on yleensä yksinkertaista. Uskomme jotakin, ja sitten välitämme uskomuksemme toiselle sanojen avulla: toteamme esimerkiksi, että pullossa on veden sijaan vodkaa.

Jos uskomuksemme on totta (pullossa tosiaan on vodkaa), niin väitteemme on totta. Jos uskomuksemme on väärässä (neste on itse asiassa vettä), niin väitämme jotakin, mikä ei ole totta, mutta tämä ei ole valehtelusta tai paskanpuhumista.

Valehtelija johtaa tarkoituksella muita harhaan sanomalla jotakin, minkä hän tietää olevan epätotta. Paskanpuhuja puhuu mitä puhuu tietämättä tai välittämättä, onko se totta³. Hämähäyttämisen nimellä tunnettu psykologisen kiusaamisen keino käyttää valehtelua ja paskanpuhumista järkyttämään toisen otetta todellisuuteen⁴.

Nämä erottelut osoittavat, että epätosia väitteitä voidaan esittää monista eri syistä. Puhujan aikomuksista riippuu, millainen väite on. Esittääkö puhuja väitteesä vilpittömästi? Onko hänen aikomuksensa harhauttaa? Vai eikö hän vain välitä?

5. Pelkkä tosiasian toteaminen ei saa ihmisiä uskomaan siihen

Mihin ikinä varsinaisesti pyrkiikään, jos haluaa saada muut hyväksymään väitteesä, ei riitä, että väitteet ovat totta. Poliitikot ja pr-ihmiset ovat jo pitkään tienneet, että siihen tarvitaan kertomus.

Ihmismieli on altis lähtemään mukaan kertomuksiin, ja siksi draaman kaarelle muotoiltu viesti, jossa on sympaattinen päähenkilö ja jännitteistä toimintaa, vakuuttaa kuulijan varmimmin.

Vaikka tutkijat on koulutettu tosiasioiden toteamiseen, monet saavat tuskastua siihen, miten toivot-

tomassa asemassa pelkät väittämät ovat mukaansatempaaviin tarinoihin verrattuna.

Niinpä tieteilijöille alkaa vähitellen valjeta, että väitteet eivät ole mitään ilman niitä kuljettavaa tarinaa. Tosiasiat eivät yksin puhu puolestaan.

6. Väitteet ovat perusteita

On puhuja sitten valehtelija tai paskanpuhujia, tarinan-iskijä tai vain väärässä, epätosi väite on vaarallinen. Tämä johtuu siitä, että se voi toimia perusteena toiminnalle ja uusille väitteille.

Ylipäätään tärkeimpiä syitä esittää väitteitä on päätöstemme ja tekojemme perustelu ja oikeuttaminen.

Jos sanon ”On melkein keskiyö”, en vain totea tosiasiaa vaan annan myös perusteita toiminnalle. Kun varoitan toista sanomalla ”Se on vodkaa!”, en vain väitä niin vaan annan toiselle perusteen jättää hörppy väliin.

Tai kun Bushin hallinto väitti Saddam Husseinilla olleen joukkotuhoaseita, se ei vain todennut asioiden laitaa vaan myös tarjosi perusteen miehittää Irak. Tämä väite toimi perusteena, vaikka myöhemmin se osoittautuikin epätodeksi, niin kuin monet olivat jo aiemmin arvelleet.

Väitteen hyväksyminen tai kannattaminen on olenaisesti sen seurausten hyväksymistä tai kannattamista. Ei siis ole yllättävää, että väitteen esittämisen päätarkoitus on saada muut hyväksymään se, eikä niinkään osoittaa se todeksi⁵.

Joissain yhteyksissä – esimerkiksi ideaalissa tieteellisessä keskustelussa – toiset saadaan hyväksymään jokin väite juuri tällä tavalla: osoittamalla väite todeksi. Totuus on silti vain yksi kriteeri, jonka perusteella väitteitä ja niiden seurauksia hyväksytään.

Toiset kriteerit noudattavat ihmisajattelun vinoumia tai kulttuurisia ja henkilökohtaisia mieltymyksiä, leikittelevät tunteilla tai vetoavat ihmisten identiteettipoliittisiin näkemyksiin. Muun muassa näillä keinoilla ”vaihtoehtoiset tosiasiat” saavat vaikutusvaltaa nykyisessä julkisessa keskustelussa.

Kun kiistellään tosiasioista, pöydällä on todellisuudessa se, mitä seuraisi, jos ihmiset hyväksyisivät tietyn väitteen. Juuri tämän takia tosiasiaväitteet on otettava vakavasti – ei siksi, että totuutta olisi periaatteellisesti suojeltava, vaan siksi, että on tultava toimeen sen kanssa, mitä seuraa, jos pidämme jotakin väitettä totena.

Kamppailussa ilmastonmuutoksen todellisuudesta ei viime kädessä ole kysymys minkään väitteen totuudesta. Kamppailu käydään siitä, mitä – jos mitään – on tehtävä.

7. Poliittinen valta voi aina häiritä

Toiminnan perusteleminen voi tulla pelkkä rituaali, jos sattuu olemaan niin paljon poliittista valtaa, että joka tapauksessa saa tehdä, mitä haluaa. Hävyttömmmissä äärimuodoissaan poliittinen valta ei vaivaudu lainkaan perustelemaan toimintaansa.

Tällaisten äärimuotojen väline on väkivalta, ja väkivalta perustuu karuihin tosiasioihin. Luodit, kahleet ja vankilan muurit tekevät tehtävänsä välittämättä pätkäkään ihmisten ideologioista ja uskomuksista, syyllisyydestä tai syyttömyydestä.

Poliittisella vallalla voi tukahduttaa tosiasiaväitteitä tai tehdä niistä laittomia. Se voi hävittää ne julkisesta keskustelusta ja siten hävittää niiden mahdolliset yhteiskunnalliset vaikutukset. Poliittinen valta voi jopa tehdä tietynlaisista tosiasioista epätotta. Sellaiset sosiaaliset tosiasiat kuin omistajuus ja jäsenyys perustuvat oikeuksille ja velvollisuuksille, ja sosiaalisia instituutioita hallitsevat voivat kumota ne.

Poliittisen vallan vaikutusmahdollisuuksilla on kuitenkin rajansa. Vaikka kuinka haluaisimme sen olevan mahdollista, karujen tosiasiaväitteiden – esimerkiksi, että jää sulaa kesäauringossa – tukahduttaminen ei voi koskaan estää niitä olemasta totta.

Vastauksia tavoittamassa

Kiista rationaalisesta keskustelusta jatkuu.

Onko ongelma uusi vai vanha? Voiko sitä ratkaista, vai onko meidät tuomittu aina vain painiskelemaan epätotuuden kanssa? Onko nykyajan kommunikaation laajuus mullistanut ongelman? Onko ongelman ratkaisu poliittinen vai kulttuurinen?

On vielä paljon opittavaa ja paljon keskusteltavaa, mutta nykyisellään veikkaan, että tosiasiat tekevät meistä lopun ennen kuin me teemme niistä.

Suomentanut Risto Koskensilta

(Alun perin: Navigating the post-truth debate: some key co-ordinates. *The Conversation* 15.5.2017.

Verkossa: theconversation.com/navigating-the-post-truth-debate-some-key-co-ordinates-77000)

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. law.uci.edu/faculty/full-time/loftus/ ja Not Guilty -projektin verkkosivut: sydney.edu.au/science/psychology/lab/notguilty/.
- 2 Ks. Wikipedian artikkeli ”Cognitive bias”: en.wikipedia.org/wiki/Cognitive_bias.
- 3 Harry G. Frankfurt, *Paskapuheesta* (On bullshit, 2005). Suom. Antti Nylén. Johnny Kniga, Helsinki 2006.
- 4 Frida Ghitis, Donald Trump is ”gaslighting” all of us. *CNN* 16.1.2017. Verkossa: edition.cnn.com/2017/01/10/opinions/donald-trump-is-gaslighting-america-ghitis/; John Keane, Post-Truth and the Unfinished Communications Revolution (Podcast). Verkossa: sydneydemocracynetwork.org/podcast-post-truth-unfinished-communications-revolution/. [”Hämäräyttäminen” on vakiintumaton suomennos englanninkieliselle psykologiselle termille *gaslighting*. – Suom. huom.]
- 5 John Brockman, The Argumentative Theory. A Conversation with Hugo Mercier. *Edge* 27.4.2011. Verkossa: edge.org/conversation/hugo_mercier-the-argumentative-theory.